

अर्त्तिसत्सङ्गाद्यृदन्तयोरित्यत्र सहजसत्सङ्गादित्वमेव गृह्णते, लाक्षणिक-प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्यायेन नगोविन्दः—संस्क्रियते । एवमिडभावश्च—समस्कृष्टाताम् । समस्करोत् । सञ्चस्कार । अत्र प्रतिपदोक्तमात्र ग्रहणं नेष्यते—सञ्चस्करतुः ।

४०३. ससुट्कात् कृत्र इडधोक्षजे ।

सञ्चस्करित्य सञ्चस्करित्व । शास्त्रीयभाषार्थः संस्कृतशब्दः, कार्यं पर्याय-स्तच्छब्दः, संस्कारशब्दश्चाव्युत्पन्नः । षत्वं वक्ष्यते—परिष्करोति ।

विष्णुजने विष्णुजनो वेति सरामस्य द्वित्व विकल्पः । संस्करोतीति-शौरितः सात्वत इति करामस्य द्वित्वविकल्पः । तत्र च क्रमः-आदौ धातुरूपसर्गेण मिलति, तयोः कार्यस्य चान्तरङ्गत्वात् सुट्, ततो द्वित्वमिति । ननु संस्क्रियते इत्यत्र अर्त्तिसत्सङ्गाद्यृदन्तयोरित्यादिना गोविन्दः कथं न स्यात्तत्राह—सहजेति । तत्र नित्यस्वाभाविकः सतिसंज्ञादिरेव ऋदन्तइष्टः, तत्र तु संस्कारा द्यर्यविशेषापेक्षत्वात् सुटो लाक्षणिकता अनित्यता च ज्ञेया । एवमिडभावश्चेति-इडविधी चैवं सहजसत्सगादित्रृदन्तो ग्राह्यः, अन्यथा ऋरामवृसत्संगा द्यृदन्ते भ्य इडवेत्यनेन वेट्स्यादित्यर्थः ।

ननु लाक्षणिकेत्यादि न्यायेऽङ्गीकृते सञ्चस्करतुरित्यत्र कथं तेनैव गोविन्दः क्रियते तत्राह—अज्ञेति । प्रतिपदोक्तपरिभाषा त्विह वेष्यते, परिभाषाया मातृवदिष्टाविरोधित्वात् । संपरिभ्यामुदाहरणेसंस्करोति, तनुमलङ्गरोतीत्यर्थः । सदसिविद्वांसः संस्कुर्वन्ति, सह्वीभवन्तीत्यर्थः । एवं परिष्करोति गृहं संजमाजंयतीत्यर्थः ।

अमृता—४०३. समुद्दिति । सुटा सह वर्तमानः ससुट्कस्ताद्वशात् कृत्र उत्तरे इट् स्यादधोक्षजे परे । क्रादिनियमेन तथा थलि च ऋरामात् इति नित्यमनिटि प्राप्ते

बाल०—तत्र । भूषणे समवाये चार्थं संपरिभ्यामुत्तरे सुट् भवति । भूषणं संस्कारः, समवायः । समूहः । यथेष्टमिति इष्टमनतिकम्येत्यर्थः । द्वित्वविकल्पे इति सरामस्य 'विष्णुजने विष्णुजनो वा हरो विने' त्यनेन द्वित्वविकल्पः करामस्य तु 'शौरितः सात्वतः' इत्यनेन द्वित्वविकल्पः । इत्यादीत्यादि पदेन संस्करोति संस्करोतीत्यादीनां ग्रहणम् । केचिदिति तन्मते संस्करोति संस्करोतीत्यादित्यादि रूपाणि भवन्ति । ननु संस्क्रियते इत्यत्र अर्त्तियादिना गोविन्दः कथं न भवतीति चेत्तत्राह—अर्तीति एवमिडभावश्चेति अन्यथा 'ऋरामवृसत्सङ्गाद्यृदन्तेभ्य इड् वा सिकामपालयोरात्मपद' इत्यनेन इट् स्यात् । समस्करोदिति अद्वयवधानेऽत्र सुट् । सञ्चस्कारेति नरव्यवधानेऽत्र सुट् । ननु यदि लाक्षणिकेत्यादिन्यायोऽङ्गीकृतस्तर्हि सञ्चस्करतुरित्यादी 'सत्सङ्गाद्यृदन्त्या' दिना कथं गोविन्दो भवत्विति चेत्तत्राह—अत्रेति । नेष्यत इति यत उक्तं मातृवत् परिभाषेति नेष्टं विश्वद्वचत इति ॥४०२॥

बाल०—समु । सुटा वर्तमानः ससुट्कः ताद्वशात् कृत्र उत्तरे अधोक्षजे परे इड् भवति । थलि ऋरामात् नित्यं नेदित्यनेन अन्यत्र क्रादिनियमेनाप्राप्ते विधानम् । ससुट्कादिति किम्—चकर्थं चकृत् चकृम् । शास्त्रीयेति शास्त्रीयभाषार्थोऽभिवेयो यस्येति

४०४. उपाद् भूषण-समवाय-प्रतियत्न-विकृतीकरण-वाक्याध्या-
हारेषु ।

तत्रसतो गुणान्तराधानं प्रतियत्नः । गम्यमानार्थस्य वाक्यस्योपादानं
वाक्याध्याहारः । उपस्करोति उपस्कुरुते ।

इति तनादिः ।

विद्यानमेतत् । कार्यपर्याय स्तच्छब्द इति-कार्यवाची संस्कृतशब्दः, संस्कृतं भक्ष्यमित्यादिरूपः । अव्युत्पन्न इति—प्रकृति पत्यय योगेन न निष्पन्न इत्यर्थः । पत्वं वक्ष्यत इति-विरनिविभ्य इत्यनेनेपेन्द्रविधाविति शेषः ।

अमृता०—४०४. उपादिति । भूषणाद्यथ करतौ परे उपादुत्तरे सुट् स्यात् । सतइति विद्यमानस्य वस्तुन इत्यर्थः । गम्यमानस्येति प्रतीयमानस्य नत्वभिधीयमानस्य । तेपूदाहरणानि यथा—दैहमुपस्करोति, सभायामुपस्कृताः पण्डिता इति पूर्ववत् । यमुना जलमुपस्कुरुते, सुवासयतीत्यर्थः । उपस्कृतं भुड़क्ते, विकृतिकृत्वेत्यर्थः । उपस्कृतमधीते, अध्याहार्यपठतीत्यर्थः ।

व्याख्यातोऽयंतनादिः ।

विग्रहः । कार्यपर्याय इति । कार्य जन्यं घटपटादिपर्यायो यस्येति विग्रहः । तच्छब्दः संस्कृतशब्दः । संस्कारशब्दश्चेति अत्र संस्कारशब्दो व्याकरणादिशास्त्रपरिज्ञानजन्य-ज्ञान-विशेषवाची, न तु भूषणवाची; तस्य व्युत्पन्नत्वात् अव्युत्पन्न इति भूषणार्थस्य समवायार्थस्याप्रतिपन्नत्वात् । समवाये यथा—अस्माकं संस्कृतं परिष्कृतं समूह इत्यर्थः ॥४०३॥

बाल०—उपात् । भूषणे समवाये प्रतियत्ने विकृतिकरणे वाक्याध्याहारे च अर्थे उपादुत्तरे सुट् भवति । सत इति विद्यमानस्य वस्तु न इत्यर्थः । गम्येति गम्यमानो न त्वभिधीयमानोऽर्थो यस्य ताहशस्य वाक्यस्य क्रियान्वयाबच्चिठ्ठन्मपदसमूहस्य उपादनं ग्रहणम् । भूषणे—गोपीदैहमुपस्करोति । समवाये अस्माकमुपस्कृतं समूह इत्यर्थः । प्रतियत्ने गङ्गाजलमुपस्करोति सुवासयतीत्यर्थः । विकृतीकरणे—उपस्कृतं भुड़क्ते । वाक्याध्याहारे उपस्कृतमधीते ॥४०४॥

* ॥ इति तनादिः ॥ *

अथ क्रयादिः ।

दुक्रोज् द्रव्यविनिमये । विनमयः परिवर्त्तनम् ।

४०५. क्रयादेः शपः इना ।

४०६. स्तनूभ्य स्तुनूभ्य स्कनूभ्य स्कुनूभ्यः इनुश्च ।

स्कुब् आप्लवने । अन्ये सौत्रा वोधने । श इत् । क्रीणाति । दामोदरं विना इना-नारायणारामयोरीः—क्रीणीतः । इना-नारायणयोरारामहरः—क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीयते । एवं प्रीज् तर्षणे । प्रीणाति । मीज् हिंसायाम् । मीनाति । हिनुमीनेति अत्वं-प्रमीणाति । मीनातीत्यात्वम्—अमासीत् । ममौ, मिम्यतुः ।

पूब् पवने ।

४०७. प्वादीनां वामनः शिवे ।

पुनाति पुनीते । पूयते । गोविन्दस्थान्यरामत्वान्नैत्वादि-पुपविथ । लूब्

अमृता०—४०५. क्रयादेरिति । क्रयादिगण पठिताद्वातोरुत्तरे शपः स्थाने इना विकरणो भवति । पूर्ववत् शितकरणं स्थानिवत्त्वार्थम् । तेन पृथुत्वाभावात् क्रीणातीत्यादौ न गोविन्दः ।

अमृता०—४०६. स्तनूभेति । स्तनूभादीनांमुत्तरे इना स्यात् इनुश्च स्यात् । विपूर्वं स्तम्भधातोः विष्टभ्नोतीतिषत्वं वक्ष्यते । भूतेशेजस्तनूभेति डो वा—ब्यष्टम्भीत् । स्तुभ्नाति स्तुभ्नोति, एवं स्कनूभादयो ज्ञेयाः । क्रीब्रः—अक्रैषीत्; चिकाय, चिक्रेथ चिक्रियथ । मिम्यतुरिति—अत्र गोविन्द वृष्णीन्द्र स्थानाभावेन नतुर्व्यूहविध्यभावान्नारामान्त पाठः माता मायिता ।

अमृता०—४०७. प्वादीनामिति । शिवे प्रत्यये परे प्वादीनां धातूनां वामनः स्यात् । नैत्वादीति—पुपविष्टेत्यत्र गोविन्दजातारामत्वात्, शमुदरेत्यादौ गोविन्दारामस्य चेति एत्व—नरादर्शनेनिषिद्धे इति भावः । पूब् पवने इत्यारभ्य ली श्लेषणे इति यावद् द्वार्विशतिः प्वादिः । तत्र धूब्रः—सु स्तुधूब्रभ्य इतीट्—अधावीत् । स्वरति सूतीति वेट्—अधविष्ट अधोष्ट । स्तनूभ्राच्छादने—अस्तारीत् अस्तारिष्टाम् । ऋराम वृभ्य इत्यत्र परपद सि कामपालाधोक्षजेषु निषेधान्नेटोदीर्घता । तस्तरतुः तस्तरिथ, स्तीर्याति स्तरिषीष्ट, तरिता

अथ क्रयादिः

बाल०—क्रयादेः । क्रयादिगणपठिताद्वातोरुत्तरस्य शपः स्थाने इना भवति ॥४०५॥

बाल०—सुगमम् ॥४०६॥

छेदने । लुनाति । धूब्रकम्पने । धुनाति । ग्रह उपादाने । ग्रहिज्येति
सङ्कुर्षणः—गृह्णाति गृह्णोते । गृह्णते ।

४०८. विष्णुजनात् श्न आनो हौ ।

गृहाण ।

४०९. ग्रहेरिट्तिविक्रमोऽनधोक्षजे ।

अग्रहीष्टाम् । इण्वदिटो नत्रिविक्रमः—अग्राहिषाताम् । जग्राह जग्रहिथ ।
एते उभयपदिनः ।

शृंहसायाम् । शृणाति ।

४१०. शृं ह इत्येनयोर्वामिनो वाधोक्षजे ।

नित्यौ गोविन्द-वृष्णीन्द्रौ तु वाधेते । शशार शश्रतुः शशरतुः शशरिथ ।
द्विदारणे । ददार दद्रतुरित्यादि । ज्या वयोहानौ । ग्रहिज्येति
सङ्कुर्षणः—जिनाति । प्वादिल्लर्वादिश्र गणः ।

तरीता । कृत्र हिंसायाम्—चकार चकरे । वृत्र वरणे—अवरिष्ट अवृष्ट (ऋत उर्) वरिष्ट
वृष्टीष्ट । ऋगतौ—ऋणाति, आर्णति आर्णीताम्, आरीत् आरिष्टाम्, आर, ईर्याति ।
लीश्लेषणे—ललौ लिलाय, लाता लेता ।

अमृता०—४०८. विष्णवति । हिप्रत्यये परे विष्णुजनादुत्तरस्य श्नः स्थाने आन
आदिश्यते । मनइति श्नाशब्दस्य षष्ठ्यन्तः । विष्णुजनात् किम्—क्रीणीहि ।

अमृता०—४०९. ग्रहेरिति । अधोक्षज वर्जिते प्रत्यये परे ग्रहघातोरिट्तिविक्रमो
भवति । अनधोक्षज इति किम्—जग्रहिथ । अग्रहिष्टामिति—हम यान्तेति वृष्णीन्द्र निषेधः ।
इण्वदिटो न त्रिविक्रम इति—तस्याप्रकृतत्वात्, रामधानुके इडेव प्रस्तुतः, इण्वदिट्
त्वतिदेश इति । काम—गृह्णात्, वाल—गृहीता ।

अमृता०—४१०. शृं ह इति । अधोक्षजे परे शृंहिंसायां, द्विदारणे इत्येनयोर्वामिनो
वा भवति । स्वयमेव व्याख्याय विशेषप्रतिपत्ति जनयति—नित्यावित्यादिना । यद्यपीह
अधोक्षज इति सामान्यत उक्तं तथापि गोविन्द-वृष्णीन्द्रौ तु वाधेते वामनमिति शेषः,
यतस्ती हि नित्यौ, वामने कृते वा नकृते वा तौ भवत एवेति तयोर्नित्यत्वम् । ततो

बाल०—प्वादी । सुगमम् । गोविन्देति गोविन्दः ओरामः स्थानीयस्य ताहशोऽरामो
यत्र तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात् ॥४०७॥

बाल०—विष्णु । हौ परे विष्णुजनादुत्तरस्य श्नः स्थाने आनो भवति । विष्णुजना-
दितिकिम्—क्रीणीहि ॥४०८॥

बाल०—ग्रहः । अधोक्षजं वर्जयित्वा अन्यस्मिन् परे ग्रहेरिट्तिविक्रमो भवति ॥४०९॥

बाल०—शृं ह । व्यक्तार्थमेतत् । यद्यप्यधोक्षज इति सामान्यत उक्तम् तथापि

ज्ञा अववोधने । ज्ञा-जनोर्जा-जानाति । ग्रन्थ सन्दर्भे । ग्रन्थनाति ।
अश भोजने । अशनाति । कुष निष्कर्षे ।
निष्कर्षो निष्काषणम् । कुष्णाति ।

४११. निरः कुषो वेट् ।

निरकुक्षत् निरकोषीत् । क्षुभ सञ्चलने ।

४१२. क्षुभ्नादिषु न णत्वम् ।

क्षुभ्नाति क्षुभ्नीत इत्यादि । उक्ते वक्ष्यमाणे च निषेधोऽयम् । तृप्नोति
तृप्नुत इत्यादि ।

४१३. नरान्नृतिश्च ।

गोविन्दवृष्णीन्द्र स्थानादितरस्थानेषु ह्यं वामनविधिः स्यादिति फलितार्थः । शश्रतुः वामन
पक्षेरूपम् । शशरतु रितित्रिविक्रमपक्षे—सत्सङ्गाद्यूदन्तस्येत्यादिना गोविन्दः । अन्यत्र
शीर्यात्, शरिता शरीता । ज्या-भावे-जीयते । अधो-जिज्यौ जिज्यतुः, जिज्याथ जिज्यथ ।
ग्रन्थतीति—अनिरामेति उद्द्व भराम हरः । अधो-जग्रन्थ, जग्रन्थतुः ग्रेयतुः, जग्रन्थिथ
ग्रेथिथ ।

अमृता०—४११. निर इति । निरुपेन्द्रात् परस्मात् कुषधातोरुतरे इट् वा स्यात् ।
नित्यमिटि प्राप्ते विभाषा वचनम् । निरकुक्षदिति—ईशोद्वादनिट इति सक् । निरको-
षीदितित्विट्पक्षे गोविन्दः ।

अमृता०—४१२. क्षुभ्नादिषु पदेषु निमित्ते सत्यपि णत्वं न स्यात् ।
षष्ठुयर्थेऽत्रसमी; क्षुभ्नादीनां प्राप्त णत्वमिह निषिध्यत इति भावः । उक्ते वक्ष्यमाणे चेति-
क्षुभ्नादेराकृतिगणत्वादुक्तेषु वक्ष्यमाणेषु च पदेषु निषेधोऽयं प्रवर्त्तितव्यः । उक्तेषु दर्शयति-
तृप्नोतीत्यादि ।

अमृता०—४१३. नरादिति।नरादुत्तरो तृतिश्च क्षुभ्नादिषु गण्यते। वक्ष्यमाणेषु दर्शयति
नरीनृत्यत इति यडन्तम्।नरिनर्त्तिति चक्रपाणिः।परिनदनमिति त्रयाणामुपेन्द्राण्णोपदेशस्येति

गोविन्द वृष्णीन्द्रान्म्यामन्यव्रायमित्याह—नित्याविति । वामनविधाने कृतेऽपि न कृतेऽपि तौ
भवतः इति तयोर्नित्यत्वम् । न वाधत इति वामन इति शेषः । शशरतुरिति । सत्सङ्गाद्यू-
दन्तस्य ऋच्छे ऋरामान्तानां चैत्यादिना गोविन्दः । प्वादिल्वादिश्च गण इति तस्माद्
ये उक्ताः ते, ज्ञाता एव उक्तेभ्योऽन्येषामपि प्वादित्वं ल्वादित्वच्चगण एव ज्ञेयमिति ।
ग्रन्थनातीति ‘अनिरामेतामित्यादिना’ नरामहरः । निष्काषणम् निःसारणम् ॥४१०॥

बाल०—निरः । किर उत्तरात् कुष उत्तरे इट् वा भवति । अशकादित्वात् नित्य-
मिटि प्राप्ते विभाषा । निरकुक्षदिति इडभावपक्षे सक् ॥४११॥

बाल०—क्षुभ्ना । क्षुभ्नादिषु णत्वं न भवति । उक्ते इति उक्ते वक्ष्यमाणे च णत्वे
उक्तस्य वक्ष्यमाणस्य चेत्यथः ॥४१२॥

नरीनृत्यते नरिन्ति इत्यादि । परिनदनं दुर्नुङ्घः दुर्नुङ्घः दौर्भाग्नियः
आचार्यनी आचार्यभोगीनः ।

संज्ञायां-हरिनन्दी हरिनगरं स्वर्भानुः सूत्रनटः दुर्नामा नरवाहनः
त्रिनयनः नृनमनः पुनर्नवा । आकृतिगणोऽयम् । खव भूति प्रादुर्भावे ।

४१४. छस्य शो वस्य ऊँ हरिवेणौ क्वौ कंसारिवैष्णवे च ।

४१५. ज्वर त्वर स्त्रिववमवान्तु ससर्वेश्वरस्य ।

णत्वे प्राप्ते दौर्भाग्निय इति त्रयाणां रथ ऋद्वयेभ्य इत्यनेन प्राप्ते क्षुभ्नादितया न णत्वम् ।
हरिनन्दीत्यादयः—संज्ञायां नतु गादिति वक्ष्यमाणेनोत्तरपदस्य प्राप्ते प्रतिषेधः । स्वर्भानुः
राहुः । दुर्नामा दीर्घकोशिकेत्यमरः । नरवाहनः कुवेरः । त्रिनयनः शिवः । नृनमनः
कश्चित् । पुनर्नवा तु शोथध्नीत्यमरः ।

अमृता०—४१४. छस्येति । हरिवेणौपरे किवपि परे कंसारि वैष्णवे च परे छस्य-
स्थाने शः, तथा वस्य स्थाने ऊँ आदिश्यते । कंसारि वैष्णव इति किम्—द्युभ्यां द्युभिः ।
इह तु विष्णुपदान्ते उरामो न तूठ् ।

अमृता०—१५. ज्वरेति । हरिवेष्वादिषु परेषु ज्वर रोगे, श्रित्वरा सम्भ्रमे, स्त्रिव
गति-शोषणयोः, अव रक्षणे, मववन्धने इत्येतेषान्तु सर्वेश्वर सहितस्य वरामस्य ऊँ
भवतीति विशेषः ।

बाल०—नरा नरादुत्तरो नृतिश्च क्षुभ्नादिषु ज्ञेयः । क्षुभनातीत्यादौ तृप्नोतीत्यादौ
नरीनृत्यत इत्यादौ दौर्भाग्निय इत्यत्र आचार्यनीत्यत्र आचार्यभोगीन इत्यत्र च 'र-ष-
ऋद्वयेभ्य' इत्यादिना प्राप्ते निषेधः । परिनदनमित्यत्र उपेन्द्रान्नोपदेशस्य णत्वमित्यनेन
प्राप्ते निषेधः । शेषेषु वक्ष्यमाणलक्षणेन प्राप्ते निषेधः । नरीनृत्यत इति यड़ि । नरी-
नर्तीति यड़् लुकि । परनदनमिति परिसूर्वात् णदधातोरत्प्रत्ययः दुर्नुङ्घ इति दुर् पूर्वात्
नहृधातोः क्तप्रत्ययः । दुर्नंद्विरिति क्तिप्रत्ययः । दौर्भाग्निय इति दुर्भगाशब्दात् अपत्यार्थ
'कल्याण्यादेर्माधवेनेय' इत्यनेन माधवेनेय टणिन् भाधवः । आचार्यनीति आचार्यस्य भार्या
उत्पर्य ईप्रत्ययेन निपातः । आचार्यभोगीन इति आचार्यभोगशब्दात् तस्मै हितमित्यर्थे
'विश्वजनात्मभोगोत्तरपदेभ्यः खराम' इत्यनेन खः, ख ईणः, भोगः शरीरम् । हरिनन्दी-
त्यादयः संज्ञाशब्दाः । तत्र हरिनन्दी कश्चित् । हरिनगरमपि तथा । स्वर्भानुः राहुः ।
सूत्रनटः कश्चित् । दुर्नामेति दुर्नामा दीर्घकोषिकेत्यमरः । नरवाहनः कुवेरः । नृनमन-
तत्संज्ञम् किञ्चित् । पुनर्नवेति पुनर्नवा तु शोथध्नीत्यमरः । आकृतिगणोऽयमिति । अतो
लक्षणप्राप्तम् णत्वं शिष्टप्रयोगे यत्र न दृश्यते, तत्रानेनेव निषेधः कर्त्तव्यः, अतएव शीघ्रतः
चित्रभानुरित्यादावपि न णत्वम् । भूतिप्रादुर्भावे इति भूतिरैश्वर्यम् ॥४१३॥

बाल०—शस्य । हरिवेणौ क्वौ कंसारि वैष्णवे च परे छस्य स्थाने शो भवति,
वस्य स्थाने ऊँ भवति ॥४१४॥

खौनाति । नामप्रकरणवृष्णीन्द्रत्वात् कंसारौ न निषेधः ।

वैष्णवादित्यकरणात् आन एव बलवान् । कालापाश्च इनोऽपवादमेव तं कुर्वन्ति । तस्मद्दौ-खवान वृद्धं संभक्तौ । आरामहरः । सहसा विदधीत न क्रियानविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्य कारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः । इति किराते । २१३० ।

ननु खौनातीत्यत्र श्नाप्रत्यस्य निर्गुणत्वेन कंसारित्वादीशस्य न गोविन्द-वृष्णीन्द्रविति निषेध, कथं न प्रवर्तते इति चेत्तत्राह—नामप्रकरणेति । अयन्तु वृष्णीन्द्रो नाम प्रकरणे विहितः—अद्वादूठो वृष्णीन्द्र इत्यनेन गोविन्द वृष्णीन्द्र निषधस्तु ततः परमाख्यातप्रकरणे प्रोक्तः । अत आख्यातोक्तविधिमनपेक्ष्य तदूठो वृष्णीन्द्रो विहित इति नहि स परेण निवार्यत इतिभावः । खवानेत्यत्र ऊऽ प्रसङ्गं वाग्यतिवैष्णवादित्यकरणादिति । हि प्रत्यये यद्यान विधानमनभिप्रेतं स्यात्तर्हि तत्रलक्षणे विष्णुजनादित्यकृत्वा वैष्णवात् शनआन इत्येवं लक्षणं कियेत; तेन च वरामस्य वैष्णवत्वाभावादिहाप्राप्तौ सत्यामिष्टसिद्धिः स्यात् । किन्तु तदकरणेन हि प्रत्यये आन एवेष्ट इति ज्ञाप्यते । हिप्रत्ययमात्राश्रिततयान्तरङ्गत्वात् प्रथममेव आने कृते पश्चात्तु हरिवेणु परत्वमेव नास्तीति कुत ऊऽ प्रसङ्गं इति ग्रन्थ कृदाशयः ।

ननु च शनआन इति स्थान्यादेशात् स्थानिवत्वेन नरामः परतैव मन्तव्याः तदा हरिवेणुपरतायामूठैव भवितव्यमिति चेत् ? तत्राह—कालापाश्चेति । कालापाः श्नामपवार्येव आनं विदधीति ननु श्ना स्थाने । तथाहि—“आन व्याञ्जनान्ताद्दौ” इति तत्रलक्षणम् । तत्रटीका च—आनेति लुप्त प्रथमैक वचनान्त वचनोऽप्यं निर्देशः, नाविकरणस्यापवाद इति । तस्मात् स्थानिवत्वमिह न मन्तव्य मिति भावः । केचित्तु परत्वादूठ एव बलवत्त्वमङ्गी-कृत्य खौनीहि इत्येवं मन्यन्ते । यथा हि—परत्वादूठि कृते हलन्तत्वाभावान्त शानजिति दीक्षितः ।

आरामहर इति—श्नानारायणोरारामहरो निर्गुण कृष्ण धातुक इत्यनेन । संभक्तिहृषमर्थमुदाहरति किरातार्जुनीय श्लोकेन-सहहेति । जनः सहसा क्रियां न विदधीत न कुर्वीत, हि यतः अविवेक आपदां परं पदम्, अविवेक कृतं कर्म विपज्जनकमित्यर्थः । विमृश्य

बाल०—ज्वर । ज्वर रोगे, त्रित्वरा सम्प्रमे, स्त्रियु गतिशोषणयोः, अवरक्षणे, मव बन्धने इत्येतेषान्तु सर्वेश्वरसहितस्य वस्य स्थाने ऊऽ भवति । स्वौनातीति ‘अद्वयादूठो वृष्णीन्द्र’ इत्यनेन वृष्णीन्द्रः । ‘ईगस्येत्यादिना वृष्णीन्द्रनिषेध कथं न भवतीति चेत्तत्राह—नामेति । ननु खवानेत्यत्र वस्य ऊऽ कथं न भवतीति चेत्तत्राह—वैष्णवादितीति । विष्णुजनादित्यत्र वैष्णवादित्यकरणात् खवानेत्यादी यदि आवविधानमनभीष्टं स्यात्, तदा वैष्णवादित्ये विदध्यात् । आन एव बलवानिति तस्मादूठविधानात् पूर्वमेव आनो भवति, पश्चात्तु हरिवेणी परतैव नास्ति । कालापाश्चेति । श्नोवाधकम् आनमेव

सम्यग् भजन्तीत्यर्थः ।

इति क्रत्यादिः ।

विचार्यं कर्तुं शीलमस्येति विमृश्यकारी, तादृशं जनं सम्पदः राजलक्ष्म्यः स्वयमेव वृणते सम्यग् भजन्ति, यत स्ताः गुणलुब्धाः, गुणवन्तं गुणज्ञा ललना इवेति भावः ।

इतिव्याख्यातः क्रत्यादिर्गणः ।

कुर्वन्ति । वृणते इति । सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदमिति पूर्वाद्द्वैम् ॥४१५॥

॥ इति क्रत्यादिः ॥

अथ चुरादिः ।

चुर स्तेये ।

४१६. चुरादेर्णिः ।

णिच् पा । णइत् । लघूद्धवस्य गोविन्दः, सनाद्यन्तत्वात् धातुत्वम्, चोरयति ।

४१७. णेरुभयपदम् ।

इदं न चुरादौ प्रवर्त्तते, धातुपाठे चुरादावपि पृथक् परपद्यादि गणनात् । प्रवर्त्तत इत्यन्ये, णेरनित्यत्वेतु यद्गण साफल्यात् । चोरयते चोरति । चोर्यते द्विवचने कार्ये णौकृतं स्थातिवद्-अचूचुरत् । चोरयामास । चोर्यति । चोरयिता ।

अमृता०—४१६. चुरादेरिति । चुरादिगणपठिताद् धातीरुत्तरे णि प्रत्ययो भवति स्वार्थे । णिरयमनित्यमिति वक्ष्यते । धातुत्वमिति—चोरिधातुस्वरूपात् शप् तिवादि, ततो धातोरन्तस्य गोविन्दः ।

अमृता०—४१७. णेरिति । ण्यन्ताद्यधातोरुत्तरे उभयपदं स्यात् । कार्यमिदं चुरादौ न प्रवर्त्तते, किन्तु प्रेरणाद्यर्थं ण्यन्तादेव प्रवर्त्तत इत्यर्थः । अप्रवर्त्तते हेतुः—धातुपाठ इत्यादिः । चुरादिगणेऽपि धातुपाठे पर पद्यात्मपद्युभयपदीनां पृथङ् निर्देशात् तद्गण साफल्याय हि चुरादि णेरनित्यत्वं न मन्तव्यमित्यर्थः । येतू मयपदं मन्यन्ते तेषामपि मते हेतुमाह णेरनित्यत्वेनेति । चोरतीति—णेरनित्यतायां रूपम् । णौ कृतं स्थानिवदिति-द्विवचने कर्त्तव्ये णौ कृतं यद् कार्यं गोविन्दादिकं तत् स्थानिवद् भवति । तेन च गोविन्दभूतस्य “चो” इत्यस्य स्थानिवत्वे चुरामः, ततः अशास्वृदित इत्यनेन धातोरुद्धवस्य वामने कृते तत् परस्य नरलघोरिति त्रिविक्रमः, णेर्हरश्च । इडादौ रामधातुके तु न णेर्हरः-चोरयिता चोरयिष्यति । चोर्यादिति—नेट् यसर्वेश्वरयोरिति इटोऽभावाद् णेर्हरः । चुरादि णः सहज सर्वेश्वरान्तत्वस्वीकाराद् इण्वदिद् वेति केचित्—चोरायिता ।

बाल०—चुरा । चुरादिगणपठिताद्यातोरुत्तरे णिर्भवति । धातुत्वमिति । धातुत्वात् ‘शप् कृष्णधातुक’ इति शप् ॥४१६॥

बाल०—णेरु । ण्यन्ताद्यधातोरुत्तरे उभयपदं भवति । इदमिति—इदं लक्षणं चुरादौ न प्रवर्त्तते तस्मात् प्रेरणाद्यर्थविहिते णौ प्रवर्त्तते । अप्रवृत्तौ हेतुमाह—धातुपाठ इति परपद्यादीत्यादि पदेन आत्मपद्युभयपदिनोर्ग्रहणम् । उभयपदस्यावश्यकत्वे परपद्यादिगणस्य वैयर्थ्यं स्यात् । अन्यसम्मतायां प्रवृत्तावपि हेतुमाह—णेरनित्यत्वेनेति । णेरनित्यता नास्ति अतः परपद्यादिगणस्य साफल्यम् । द्विवचन इति कार्ये कर्त्तव्ये णौ कृतं स्थानिना-